

FODOR ANDRÁS

„Futtam, mint a szarvasok...”

József Attilának két *Bánat* című költeménye van. A kettőt alig több mint egy esztendő s mindössze tizenhárom vers választja el egymástól. Szellem és lélek válságát, sors és világnézet ütközésének drámáját fogalmazza egyikben is, másikban is. A későbbi, a „Hát kijöttem ide, az erdőbe...” kezdetű vallomás minden bizonnyal az 1931 nyarán, a moszkvai *Sarló és Kalapács*ban megjelent *Magyar proletárirodalom platformtervezetére* adott válasz. A fasiszta-szimpatizáns gyanújába kevert szocialista költő jogos önérzettel vág vissza:

*Csak egy pillanatra martak ki, csak.
Zúgj erdő elvtárs! Szinte csikorgok.
Egy pillanatra se martak ki...*

A sértett, felháborodott tiltakozás indoka még érthetőbb, ha megnézzük, milyen verses megnyilatkozások után volt kénytelen József Attila bujdoklása, az erdő színterére idézni korábbi versel leggyöngédebb képeit, metaforáit:

*...kijöttem, hogy erőm összeszedje,
mint a néni a gallyát, a bánat.*

*Könnycsepp, — egy hangya ivott belőle,
eltűnődve nézi benne arcát
és mostan nem tud dolgozni tőle.*

1930 nyaratól 1931 őszéig (az első és a „Hát kijöttem ide, az erdőbe...” kezdetű második *Bánat* vers föltételezett keletkezési ideje közt) íródtak ugyanis a költő legkeményebb hangú, a munkásmozgalom gyakorlati harcát legelszántabban támogató versek, például a *Tömeg, Lebukott, Farsangi lakodalom, Őt szegény szól, Aranybojtú, Szocialisták, Párbeszéd, Búza*. (Egy híján valamennyit kihagyatta a cenzúra a Cserépfalvi kiadású Összes versekből.)

A „Futtam, mint a szarvasok...” kezdetű *Bánat*, mely a fenti versek izgatott-rejtelmes prologusának is tekinthető, 1930 nyarán keletkezett. Az életrajzi tények szerint nem sokkal korábban, májusban jelent meg a *Ki a faluba* röpirat. A mindinkább jobbra tolódó Bartha Miklós Társaságból azonban Fábíán Dániellel, Kodolányi Jánossal, Gál Istvánnal együtt, október 31-én az említett kiadványt még társ-szerzőként jegyző költő kilép.

Az 1930 tavasza és ősze között keletkezett *Bánat* tehát a sorsváltó, múlttal, jövővel számot vető, régi társak helyett újat kereső, az illegális kommunista párt munkájába kapcsolódó, élete kritikus szakaszába jutott férfi vallomása.

Bartók Allegro barbarója kezdődik valahogy így, ilyen fölriadt szökkenéssel, ilyen zaklatottan:

Futtam, mint a szarvasok,
lány bánat a szememben.
Famardosó farkasok
Üznek vala szivemben.

Agancsom rég elhagyám,
törötten ing az ágon.
Szarvas voltam hajdanán,
farkas leszek, azt bánom.

Farkas leszek, takaros.
Varázs-üttön megállok,
ordas társam mind habos;
mosolyogni próbálok.

S ünnöszóra fülelek.
Hunyom szemem álomra,
setét eperlevelek
hullanak a vállamra.

Amióta Dante „az emberélet útjának felén egy nagy sötétlő erdőbe” jutott, váltsághelyzetekben gyakran követik őt az igaz utat dúltan kereső utódok. József Attilát nyilvánvalóan nem az irodalmi közhely csábítja, hiszen a másik vers személyes bánatát is az erdőbe vitte. A farkassá változás is ősi motívum az irodalomban, de a vadonba menekülő, ott átváltozó szarvas allegóriájának inspirációját másutt kell keresnünk: a *Cantata profana* szövegében.

Igaz, Bartók műve csak 1930 szeptemberében készült el, budapesti bemutatójára pedig csak hat évvel később került sor, de a kolinda (melynek eredeti dallamát, szövegét a zeneszerző már 1926 előtt beszerkesztette egyik román folklórgyűjteményébe) magyar változatban is előkerült, éppen 1930 januárjában, a Nyugat az évi első számában.

Bartók, akit eredetileg a román, szlovák, magyar balladákra tervezett kantata-triptichon gondolata foglalkoztatta (aki László Ferenc kolozsvári zenetudós kutatásai szerint először román szövegre komponálta meg művét), előzetesen Erdélyi Józsefet kérte föl a Maros—Torda megyében, még 1914-ben lelt pogány „karácsonyi ének”, a szarvasokká vált fiúk misztériumának versbefordítására.

Erdélyi írásos nyilatkozatban vallott a megbízás történetéről, magam személyesen beszéltem vele róla. Negyvenöt év után sem értette, Bartók mért nem az ő változatát alkalmazta, mért a sajátját. Ha a román szövegre írt kompozíció készen volt már, a zenéhez alkalmazandó prozódiaát igazából csak a szerző alakíthatta ki. De egyébként is, másféle szarvasokat akart, mint amilyenekkel Erdélyi szolgált. Aki az 1930-as, Nyugatban megjelent fordítást összeveti az 1940-es gyűjteményes kötetben (az *Emlékben*) közzétett *Szarvasokká vált fiukkal*, észreveheti, hogy néhány fontos részletet később maga a költő is Bartók keményebb, drámaibb feszességű szövegéhez igazított. (Az „izzé-porrá zúzóadás” motívuma például eredetileg nem szerepelt Erdélyinél, ezt tíz év után Bartóktól vette át.)

Tudva, hogy József Attila milyen nagy becsben tartotta, mesterének tekintette Bartókot, ez a közvetett vonatkozás is erősítő érv kettejük kapcsolatához. Tény, hogy Bartók ujjsmutatása nélkül ez a *Bánat* című vers nem íródott volna. Hangulati bizonyítékként erre vall az is, hogy 1930 októberében, az *Erdélyi Helikonban* jelent meg először a következő alcímmel: *Arról, hogy belőlem, aki szarvas voltam, farkas lesz.*

A megoldandó rejtély azonban mélyebben van: mitől olyan borzongatóan, lefegyverzően tökéletes ez a költemény? Mért hogy bár minden sor, minden hangzó mozgíthatatlanul a helyén van benne, az átváltozás belőlük áradó kísérteties bizonytalanságát, a kompozíció zenei fordulatait szinte bőrünkig bizsergetően érezzük? Miként lehet tizenhat sorba ennyi balladai feszültséget sűríteni? Igaz, már a *Tiszta szivvel*-ben is tapasztalhattunk hasonlót. A négyszakaszos, páros vagy keresztrímes formák-

ban József Attila nem egyszer éri el képnek, hangzásnak ezt az arányos, pontos, drámai vágásokkal osztott-kötött, élesen sarkított konstrukcióját. De itt a felfokozott lírai erő szintje kézzel foghatjuk eleitől végig.

Rendkívül szerencsés az indító szó, a vers archaikus tónusát megadó *futtam* igealak. Túlzó stilizálás nélkül csatlakozik hozzá az *elhagyám*, s az itt módhatározóvá avatott melléknévi igenév, a *varázs-üttön*. Az erdélyi népköltést idézik ezek a szavak, ám nem koptak ki teljesen a hazai népnyelvből sem. Saját, dél-somogyi születésű apámtól is nem egyszer hallottam ilyen kifejezést: „megüttem a kezemet”. Ami igazán archaikus a versben, az a régmúlt igeidő használata, a XVI. századi versemlékeinkig visszaható *űznek vala*.

A *futtam* intonációs jelentőségét abból is meg tudjuk ítélni, ha hozzámérjük, mennyire más, erőtlenebb kezdés lett volna a „futottam”. A *futtamban* így a kifulladásig rugaszkodó lendület is benne van, a riadt vágásra készített trochaikus impulzus, mely végig megy mind a tizenhat soron. A harmadik sorban az űzőttség külön nyomatékot kap az alliterációtól, merthogy: „famadósó farkasok” űzik a szarvast, még hozzá nem csak formálisan, de egész valóját megrendítően, hiszen megszemélyesítője így fogalmaz: „Űznek vala szívemben”. (Itt jegyzendő meg, hogy a *lággy*, József Attila egyik karakterisztikus jelzője, mindig többet jelent köznyelvi értelménél. Szinte egész, gyöngédségre, benső elmélyülésre képes költői lényét beleviszi olykor ebbe a jelzőbe. Gondoljunk csak az *Elégia* önmegszólító sorára: „Te kemény lélek, te lággy képzelet!”)

A második szakasz már lemezteleníti az allegóriát, kimondja az egzisztenciális kényszerhelyzet lényegét:

*Szarvas voltam hajdanán,
farkas leszek, azt bánom.*

A költemény fordulópontja azonban a klasszikus szerkesztési szabályok szerint csak a harmadik szakaszban következik. Ide, gondolatritmus emeli át az előző sorok megmerevedő indulatát:

*Farkas leszek, takaros.
Varázs-üttön megálllok.*

A *Cantata profanában* a kilenc fiú szarvassá változása folyamatos, misztikus átmenet, de amikor az apa szembesül a történetekkel, a „varázs-üttön” megállás ott is elkövetkezik. Ám a fiúk, immár átesvén a metamorfózison, nem „mosolyogni próbálnak”, hanem irgalmatlanul észretérítik apjukat: ők nem fordulhatnak vissza többé.

József Attila szarvasa egyedül van a változni kényszerítő „ordas társak” között. Átminősülése fájdalomtalanabb lenne, ha nem szólt volna el magát már előbb:

farkas leszek, azt bánom.

A zárószakasz nem hágy kétséget afelől, hogy ő a kikerülhetetlen sorsszerű változásban is őrzi tovább korábbi önmagát. „Ünőszóra fülelek” — mondja a magyar nyelv egyik legszebb hangalakját idézve, szinte az idegek alvás közben is tovább érzékelő, éber feszülését szuggerálva a három kezdőszótag magas-mély magánhangzós oda-vissza játékába.

A kortárs irodalomtörténet káderbizottságai egyidőben lelkifurdalás nélkül sajnálták le Mikszáthot, Móriczot, Adyt, Krúdyt és másokat, amiért nem tudtak radikálisabban elszakadni előző létformák bennük tovább ható vonzaskörétől. Vajon mit kezdenének a szarvasból farkassá változó költő fájdalmaival? Emberileg vajon nem abban rejlik-e nagysága, hogy farkassá kényszerülve is tovább őrzi szarvasmivoltát, hogy nem ígéri meg hangzatos, egyértelmű kijelentéssel: ébredés után semmi sem marad benne az űzőt vadból?

Egyébként a végső elszámoltatással a teoretikus elemzés épp úgy csődöt vall, mint a legkorszerűbb stilisztikai ízekre boncolás.

...ünőszóra fülelek.
Hunyom szemem álomra
setét eperlevek
hullanak a vállamra.

Mondható-e az előzmények utáni zárószakaszra, hogy a lírai hős nem tisztázza benne önmagát, szituációját akár társadalmi értelemben is? Egyáltalán, homály-e az, amit a költészet logikáját doktriner módon megítélők homálynak hisznek? Másrészt meg tudom-e magyarázni a magán- és mássalhangzók latolgatásával, mért oly fantasztikusan szép a két utolsó sor? Az *eperlevek* négy „e” betűje előtt vajon mért használ a szerző a megelőző jelzőben is „e” hangot az „ö” helyett?

Tóth Árpád következetesen *setétnek* mondja a *sötétet*. József Attila csak egyszer-e egyszer él a variáns lehetőségével. Honnét tudta mégis bizonyosan, hogy itt a *setét eperlevek* az egyetlen valódi megoldás, — honnét, hogy a *hullanak a vállamra* négy „l” hangzója látványnak, zenének, rejtelemnek, a költemény egész kihangzásának ilyen lelki mélységet, ekkora távlatot képes adni?

Mostanában, a költészet némileg mesterkelt degradálásának hangulatában többször olvasom: kár a poézist agyonmagyarázni, a versek elemzése végül is hiábavaló.

Aki egy-egy ilyen verset tüzetesen átgondolva és érzékelve jut el a játszma föladásáig, azzal egyetértek. Mert hiszen, ha az *individuum est ineffabile*, mért ne volna inkább foghatatlan az egyéniség legáthatóbb, legigazabb megnyilvánulása: a remekmű?

MÓSER ZOLTÁN

Egy hangvilla két ágáról

JEGYZETEK ÉS FELJEGYZÉSEK A NÉPDALRÓL ÉS JÓZSEF ATTILÁRÓL

EGY HANGVILLA KÉT ÁGA

Népdalok, balladák, gyermekjátékdalok között búvárkodva néhányszor eszembe jutott József Attila egy-egy verse. Akkor a kotta vagy a szöveg mellé odaírtam: vö. J. A.

Most, hogy valamit kerestem megsokasodott jegyzeteim, könyveim között, ráakadtam ezekre a bejegyzésekre. Elhatároztam, hogy sorra veszem őket. Nem filológiai feljegyzések ezek, inkább csak néhány gondolat megszületését, kiindulópontját, kibontásának lehetőségeit mutatják.

A cím József Attilától való:

„Egy hangvilla két ága vagyunk
S mégis, ha egymásra nézünk
Néha rekedten száll föl a szomorúság.”

(Riának hívom...)

Nem a szomorúságát, de ötletét kértem kölcsön az alábbi íráshoz. Most hadd vegyek kezembe egy olyan hangvillát, amelynek két ágán nem egy, hanem több hang

